

Dva nové druhy pcháčů v pražské květeně – může mít Praha po 150 letech novou Květenu?

„Potřeba přehledné, kritické květeny leží na biledni. Jest to již konečně povinností našeho v přírodních vědách znamenitě čilého času, aby naše staroslavná Praha v ohledu tom nezůstávala tak zcela pozadu za jinými méně slavnými a důležitými městy.“

(L. Čelakovský 1870)

Věnováno památce znamenitého botanika, výjimečného pedagoga a ušlechtilého člověka Vladimíra Skalického (1930–93), který v době komunistické nesvobody neměl možnost plně využít svého nezměrného talentu a obdivuhodné šíře přírodovědných znalostí. Jeho dlouholeté úsilí o sepsání Květeny Prahy bohužel zmařilo předčasně úmrtí před 20 lety. Ani po jejich uplynutí se v jeho případech zdaleka nenaplnilo všeobecně tradované úloví, že každý je na světě nahraditelný. Vladimír Skalický nám tu stále citelně chybí.

Květena na území Prahy je díky geografické poloze města, pestrému geologickému složení a členitému údolnímu reliéfu vytvořenému během pleistocénu tokem Vltavy velice rozmanitá a výjimečně bohatá. Současně vzhledem ke svému významu jako přirozeného kulturně-historického centra země také velmi dobře prozkoumaná. Např. již v předmluvě Tadeáše Hájka z Hájku k prvnímu českému vydání Mattioliho Herbáře z r. 1562 najdeme zmínku o výskytu konkrétních druhů rostlin na vápencovém vrchu nad Braníkem. Samotný Pietro Andrea Mattioli v době svého pražského pobytu na dvoře arcivévody Ferdinanda Tyrolského prováděl botanický průzkum v pražském okolí i na jiných místech Čech. V Herbáři o tom uvádí i konkrétní informace. Skutečný vědecký průzkum pražské květeny však začal až v druhé polovině 18. stol. zásluhou učenců nově zřízené stolice botaniky na Karlo-Ferdinandově univerzitě po r. 1749. Z tohoto období např. pochází vědecký popis křivatce českého (*Gagea bohemica*), v Evropě zřejmě „našeho“ nejznámějšího druhu pocházejícího z území Čech – prof. Johannem Zauschnerem v r. 1776 z údolí Šárky, tehdy ještě pod jménem *Ornithogalum bohemicum*. Soustavný intenzivní průzkum pak následoval po založení Národního muzea (1818) a je spjat především se jménem botanika Filipa Maxmiliana Opize. První ucelená Květena Čech Flora Cechica (viz také Živa 2012, 4: LXXV) vyšla tiskem v Praze v r. 1819, jejími autory byli bratři Karel Bořivoj a Jan Svatopluk Preslové, pozdější profesori na pražské univerzitě. Tomuto dílu předcházely sice vícere pokusy i jiných botanických autorů, ale žádný z nich nebyl úspěšný, přesněji řečeno, pokud se takový spis dochoval, pak jen v rukopisné nevydané podobě. Floristické údaje v květeně bratří Preslů pocházejí velkou měrou z Prahy

a jejího blízkého okolí, např. z Českého krasu. Oblasti v okrajových částech Čech, ale např. i území nepříliš vzdáleného Džbánů nebo Kokořínska, byly v té době botanicky velmi málo známy. Určitou výjimku představovaly pouze Krkonoše, na které se výzkumný zájem českých botaniků zaměřil již dříve v minulosti (např. exkurze T. Haenkeho v letech 1785 a 1786), a také tu samozřejmě pracovali o poznání pokročilejší slezští, resp. němečtí botanici. Samostatné dílo věnované květeně Prahy bylo sepsáno a uveřejněno až mnohem

později v r. 1870 – ve čtvrtém svazku vědeckého sborníku Živa, vydaného nákladem Musea království Českého. Titul zněl Květena okolí Pražského, poněvadž historické město bylo v té době stále ještě sevřeno městskými hradbami a jeho rozloha byla velice malá. Kromě Petřína všechny botanicky cenné a známé lokality jako Vítkov, Cibulka, Štvanice nebo Stromovka ležely za městem, dokonce i Vyšehradská skála. Autorem díla byl profesor botaniky na pražské univerzitě Ladislav Čelakovský, syn obrozeneckého básníka Františka Ladislava Čelakovského. Do své květeny zahrnul mnohem širší okolí Prahy, např. Český kras, Velvarsko, Slánsko apod. Tato útlá Čelakovského práce – koncipovaná spíše jako úplný seznam druhů – zůstává, bohužel, až do dnešních dnů zatím stále jedinou květenou Prahy. Novější a moderní květena Praze chybí, ačkoli floristických údajů je k dispozici mnoho (ze současných zdrojů lze uvést sborník Agentury ochrany přírody a krajiny, původně Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody, Natura Pragensis, který vychází od r. 1982; dále Preslia, sborník Bohemia centralis, Zprávy Československé botanické společnosti a sborník Příroda). Vlastenecky cítící Jára Cimrman by si hořce povzdechl, ničemní Vídeňáci nás tentokrát – jako vždy – zase předběhli, podrobnou květenou mají od r. 2003. Velké množství dat je ovšem paradoxně jeden z důvodů, proč Praze doposud taková květena chybí. Zpracování tisíců roztráštěných údajů v obrovském množství literárních pramenů (o herbáři ani nemluvě) je totiž zřetelně nad síly jednotlivců.

O systematické shromažďování floristických pramenů a o jejich kritické zpracování se od 60. let minulého stol. snažil pražský rodák, odborný asistent katedry botaniky Přírodovědecké fakulty UK v Praze Vladimír Skalický. Sám sepsal řadu prací týkajících se především historie poznání pražské květeny, a také několik menších floristických prací. Synantropní květenou Prahy se zabýval po r. 1945 např. Slavomil Hejný (viz Živa 2012, 4: LXXII), bohužel bez viditelného výsledku. Největší kus práce pro poznání pražské květeny a vegetace a především pro její legislativní ochranu učinila v posledních čtyřech desetiletích Jarmila Kubíková (viz Živa 2013, 2: XXIX–XXX). Její zásluhou máme k dispozici nejen hustou síť přírodních rezervací na území města, ale také např. reprezentativní knižní dílo věnované chráněným územím Prahy (Chráněná území ČR, svazek XII.; AOPK ČR a Ekocentrum Brno, Praha 2005). Sepsání ucelené monografické květeny Prahy však zůstává výzvou a úkolem pro další generaci. Pražští botanici se musejí do té doby spokojit s dílčími květenami menších území, jako je např. Šárecké údolí (1982) nebo Radotínské údolí (1997), a Prodromem pražské květeny, který uspořádal a v r. 1998 publikoval Pavel Špryňar spolu se Zuzanou Münzbergovou. Nicméně, aktuální přehled existuje velmi dobrý. Co se týče druhů cévnatých rostlin přirozených stanovišť, lze říci, že jejich výčet je podrobný a také konečný, nelze předpokládat závratnější nové nálezy. S likvidací některých typů biotopů (např. mokřadní louky, slatiny, bahnitě neregulo-

1 Detailní záběr na skupinu rostlin pcháče potočního (*Cirsium rivulare*) v kosené luční nivě Šáreckého potoka v Praze. Začátek června 2012

2 Luční společenstvo s rozkvétajícím pcháčem potočním v nivě Šáreckého potoka na počátku června 2012

3 Pohled do bujného lučního porostu na téže místě jako na obr. 2 před sečí na konci července 2013. V tomto období již ve vegetaci zřetelně převládají statnější druhy pcháčů – pcháč šedý (*C. canum*) a p. zelinný (*C. oleraceum*).
Foto J. Hadinec

vané vltavské břehy, pastviny, plevelová společenstva) bohužel mnohé druhy pražské květeny provždy zmizely, namátkou lze uvést ostřici úzkolistou (*Carex stenophylla*), rohožlavec rovnorohý (*Ceratophylla testiculata*), šáchor žlutavý (*Cyperus flavescens*), hvozdík pyšný (*Dianthus superbus*), lnici rolní (*Linaria arvensis*), hadí mord dřipený (*Scorzonera laciniata*), rdest dlouholistý (*Potamogeton praelongus*), koniklec otevřený (*Pulsatilla patens*), kohátku kalíškatou (*Tofieldia calyculata*),

vstavač kukačku (*Orchis morio*) a skoro všechny ostatní orchideje. Musíme se také smířit s tím, že zástupci původní květeny budou i v dalších letech spíše ubývat, jako to hrozí v současnosti několika vysoce ohroženým druhům, jako je např. řebříček sličný (*Achillea nobilis*), hořec hořepník (*Gentiana pneumonanthe*) nebo úpolín evropský (*Trollius europaeus*). Naproti tomu každým rokem přibývají v Praze nové druhy synantropní a druhy zcela cizí, k nám zavlekané – v posledních letech např. jihoafrický starček úzkolistý (*Senecio inaequidens*), mediteránní kakost nachový (*Geranium purpleum*) nebo dokonce druh neznámého geografického původu milička polabská (*Eragrostis albensis*). Je to logické, neboť charakter moderního rušného velkoměsta skýtá v tomto ohledu neobyčejné předpoklady.

V pražské přírodě je stále co objevovat

Někde mezi těmito dvěma kategoriemi stojí v pražské květeně dosti ojedinělý případ nálezu dvou nových, zatím nepublikovaných druhů, které se zde objevily sice druhotně v nedávné době, ale oba pa-

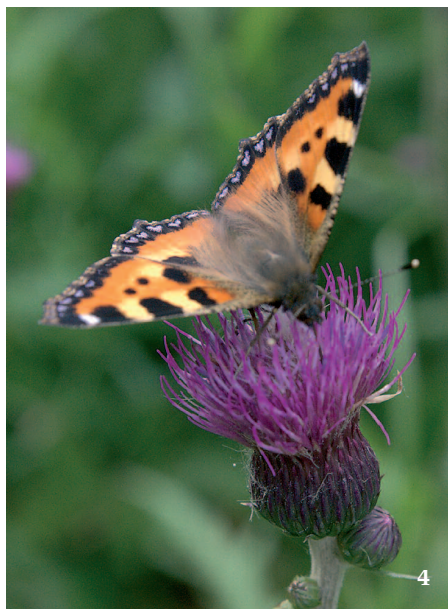
tří k autochtonní složce české květeny. Jde o zástupce rodu pcháč (*Cirsium*), který na českém území zahrnuje 11 druhů. V květeně Prahy bylo až doposud známo 8 druhů, tj. dva zcela běžné synantropní druhy pcháč oset (*C. arvense*) a p. obecný (*C. vulgare*), druhy vlhkých luk p. šedý (*C. canum*), p. zelinný (*C. oleraceum*) a p. bahenní (*C. palustre*) a druhy xerothermních trávníků p. bezlodyžný (*C. acaule*), p. pannonický (*C. pannonicum*) a p. bělohavý (*C. eriophorum*). Když pomíneme extrémně vzácný p. žlutoostenný (*C. brachycephalum*) rostoucí jen na slanských jižní Moravy, máme tedy v tuto chvíli podchyten v Praze výskyt všech českých pcháčů!

U každého z těchto dvou druhů se však nabízí odlišný příběh. Prvním z nich je pcháč různolistý (*C. heterophyllum*), který se přechodně v letech 1983–84 vyskytl v Praze přímo v centru města, na Karlově náměstí během výstavby stanice metra. Několik rostlin se objevilo na staveništi v místech dnešního vchodu do metra u sochy Karolíny Světlé. Rostliny kupodivu v chráněném prostoru mezi drátěnou ohradou a betonovou zdí schodiště vyrostly a dokonce vykvetly. Předpokládám, že je zde muselo zaznamenat více pražských botaniků, poněvadž byly dobře viditelné i z tramvaje, která okolo dennodenně projížděla, ale nikdo pravděpodobně o tomto výskytu žádnou zprávu nepublikoval. Při konečných úpravách staveniště byly rostliny zničeny a další se tu již znovu neobjevily. Krátkodobé zavlečení souviselo nejspíše se stavbou, na níž se podílelo mnoho firem z celé republiky. Nelze ale vyloučit ani náhodné přirozené zanesení lehounkých nažek větrem z nedaleké univerzitní Botanické zahrady Na Slupi, kde se druh v té době pěstoval. Výskyt tohoto spíše horského pcháče je v teplém území Prahy výjimečný, ale koneckonců přírodě nejsou podobné experimenty cizí. Nejbližší stabilní populace pcháče různolistého najdeme v Brdech nebo také na Křivoklátsku.

Druhý příběh je o poznání překvapivější, neboť v případě pcháče potočního (*C. rivulare*) nejde jen o několik přechodně se

vyskytnuvších rostlin, ale o početnou a vitální populaci (obr. 1 a 2). Najdeme ji v poměrně zachovalé mokřadní louce na dně Šáreckého údolí při úpatí zalesněného svahu poblíž severního okraje chráněné přírodní památky Zlatnice. Dobu uchyacení na této lokalitě je možné zhruba odhadnout někdy po r. 1982, kdy v Šáreckém údolí skončil podrobný inventarizační floristický průzkum. Tento druh pcháče je totiž celkem statný a esteticky velmi nápadný. Úvaha však nemusí být správná, poněvadž zmíněný průzkum se týkal přednostně chráněných území, a pak také velmi záleží na exkurzní době. Mimo období kvetení (červen) je populace pcháče potočnického málo nápadná, rostliny po odkvětu rychle zasychají a z dálky nic nemusí nasvědčovat, že by louka mohla být nějak pozoruhodná. Lze však každopádně s docela velkou jistotou předpokládat, že zdejší výskyt nebude příliš starého data, poněvadž botaniků v Praze působilo mnoho a Šárecké údolí patří tradičně k hojně navštěvovaným lokalitám více než 200 let. Pcháč potoční jsem tu objevil náhodně v červnu 1996, když mě za chůze po silnici upoutal zdáti v louce porost nezvykle živě červeně kvetoucích rostlin. Od té doby populaci příležitostně sleduji a je patrné, že se pcháč pozvolna a vytrvale šíří do okolních porostů v louce. Vyhovuje mu zřejmě nepravidelné sečení, což se vzhledem k občasnému podmáčení nivy stává. Roste zde hojně spolu s dalšími dvěma druhy pcháčů typickými pro vlhké louky, s pcháčem zelinným a p. šedým (obr. 3). S pcháčem zelinným vytváří početný hybridní roj, vzácně se vyskytuje i kříženec pcháče zelinného s p. šedým.

Pcháč potoční má svůj celkový areál poměrně velký, těžiště rozšíření leží ve východní Evropě. Vyskytuje se rovněž hojně v celém karpatském oblouku, o něco méně v Alpách. Západním směrem sahá v izolovaných ostrůvcích přes Francii až do Pyrenejí; na Apeninském poloostrově, na Balkáně a v severní Evropě chybí. V české květeně představuje typickou ukázkou karpatského migračního prvku (obr. 5). Je hojný na vlhčích loukách na Moravě (mimo její nejjihnější část) a ve východních Čechách. Další výskyty západně od toku Labe jsou už jen sporadické a zasahují nejdále do západních Krkonoš; nověji nepotvrzené údaje o ojedinělých výskytech pocházejí z Verneřického středohoří a Lužických hor v severních Čechách. V jižních a západních Čechách neroste. Ve středních Čechách byl nalezen v minulosti vzácně na východním okraji regionu v Posázaví. Je určitě zajímavé a na tomto místě zaznamenání hodné, že ve zmíněné květeně Flora Čechica bratři Preslové uvádějí z Čech dva výskyty a jeden z nich (Únětice) by ležel velmi blízko současného nálezů, těsně za hranicemi dnešního vymezení Velké Prahy. Zda by bylo možné považovat tento literární údaj z počátku našich botanických dějin za spolehlivý (herbářový doklad k němu nebyl nalezen), či ho akceptovat (ale výskyt považovat jen za náhodný a přechodný), nebo z něj naopak vyvozovat užší souvislost s výskytem v Šáreckém údolí, nelze seriózně rozhodnout. Prof. Čelakovský, který se stavěl ke svým předchůdcům velmi kriticky, tento

4 Na úboří pcháče potočnického s oblibou usedá hmyz, v tomto případě babočka kopřivová (*Aglaia urticae*). Snímky V. Hadincové, pokud není uvedeno jinak

údaj do své pražské Květeny nezahrnul, ani ho nekomentuje; na jiném místě v pozdějším svém díle v Prodrumu jej v poznámce hodnotí jako „velmi pochybný“. V případě výskytu pcháče potočnického v Šáreckém údolí není nutné předpokládat zavlečení v přímé souvislosti s lidskou činností, je naopak velmi pravděpodobné, že jde o přirozený samovolný výsadek. U pcháčů je takový způsob šíření dostatečně známý a celkem častý, většina druhů využívá s úspěchem strategii snadného přenosu ochmyřených nážek větrem na velké vzdálenosti.

Přesnou historii výskytu pcháče potočnického v Šáreckém údolí se skoro jistě nikdy nedozvíme. I přesto, že jde v pražské květeně o mladý zatoulaný druh, domníváme se, že by bylo vhodné jeho zdejší populaci ochránit před případným zničením. V údolí Šáreckého potoka je v posledních dvou desetiletích patrný velký tlak na zástavbu tzv. ladem ležících, původně ovšem obhospodařovaných zemědělských pozem-

ků. Zbytek louky, kde se pcháč vyskytuje, svou vegetační skladbou představuje – i přes absenci pravidelného sečení a degradovanou fázi – stále poměrně zachovalou ukázkou bývalých druhově bohatších údolních luk ze svazu *Calthion*. Dosud hostí sice běžné, ale v Praze již jen roztroušeně se vyskytující druhy, např. blatouch bahenní (*Caltha palustris*), ostřici ostrou (*Carex acutiformis*), o. trsnatou (*C. cespitosa*), o. dvouřadou (*C. disticha*), o. liščí (*C. vulpina*), ocún jesenní (*Colchicum autumnale*), svízel Wirtgenův (*Galium wirtgenii*), sítinu sivou (*Juncus inflexus*), pryskyřník zlatožlutý (*Ranunculus auricomus*). Z obecnějších druhů uvádím dále např. ostřici prosovou (*C. panicea*), přesličku bahenní (*Equisetum palustre*), kakost luční (*Geranium pratense*), hrachor luční (*Lathyrus pratensis*) nebo kohoutek luční (*Lychnis flos-cuculi*). V mokřejších (až bahnitých) partiích je vegetační složení lučních porostů v důsledku dlouhodobější absence kosení narušeno rozrůstajícími se koloniemi expanzivních druhů, jako jsou skřípina lesní (*Scirpus sylvaticus*), chrastice rákosovitá (*Phalaris arundinacea*), tužebníček jilmový (*Filipendula ulmaria*) a ostřice ostrá, v okrajích louky také rákosem (*Phragmites australis*). Při pravidelném sečení však nebude problém tyto druhy výrazně omezit a vrátit louce její původnější charakter. Květnaté údolní pcháčové louky patří v současnosti vzhledem k omezeným možnostem hospodaření na nich k velmi ohroženým lučním společenstvům nejen v Praze, ale i na většině území celé ČR. Louka v Šáreckém údolí navíc hostí množství hmyzu, např. motýlů. Během jediného letního odpoledne v r. 2013 jsem tu zaznamenal na pražské poměry neobyčejně pestrou skladbu denních druhů: perleťovce stříbropáska (*Argynnis paphia*), otakárka fenýklového (*Papilio machaon*), babočky – babočku bílé c (*Polygona c-album*), b. sítkovanou (*Araschnia levana*), b. admirála (*Vanessa atalanta*), b. kopřivovou (*Aglaia urticae*, viz obr. 4), a b. paví oko (*Inachis io*), okáče – o. bojínkového (*Melanargia galathea*), o. lučního (*Maniola jurtina*) a o. prosíčkového (*Aphantopus hyperantus*), dále bělásky, mimo jiné i b. Realova (*Leptidea reali*), modrásky a soumráčníky. Lokalita by proto byla vhodná i k podrobnému entomologickému průzkumu, který by mohl její botanickou hodnotu nejspíše potvrdit.

